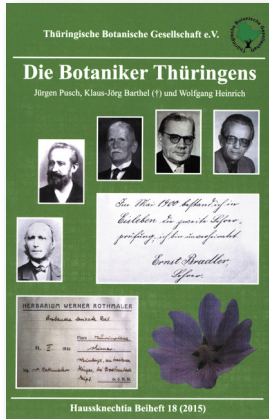

Jürgen PUSCH, Klaus-Jörg BARTHEL & WOLFGANG HEINRICH. 2015. **Die Botaniker Thüringens**. Haussknechtia Beiheft 18. 932 str., 611 rycin, 287 portretów. Twarda oprawa, format 24,5 × 16,5 cm. Thüringische Botanische Gesellschaft e. V. Cena: nie podano. ISSN 0863-6451

Turyngia jest starą historyczną krainą w środkowych Niemczech o bardzo długiej i bogatej historii politycznej. Po długotrwałej wojnie o sukcesję, w 1264 roku weszła ona w posiadanie dynastii Wettinów i podzielona na szereg małych państw i księstw przetrwała w tym kształcie aż do 1918 roku, kiedy ostatni przedstawiciel tej dynastii został obalony przez rewolucję niemiecką. Po II wojnie światowej Turyngia weszła w skład Niemieckiej Republiki Demokratycznej jako osobny kraj związkowy, powiększony o okręgi Halle i Lipsk, które historycznie należały do dawnej prowincji Saksonii. W zjednoczonych w 1990 roku Niemczech, Turyngia utrzymała status osobnego kraju związkowego w granicach podobnych do tych z okresu tuż po II wojnie światowej.

Turyngia jest krainą o bardzo urozmaiconej rzeźbie terenu. Jej południową część zajmują dwa niskie, zalesione pasma górskie Średniogórza Niemieckiego: zbudowany ze skał krystalicznych Las Turyński na zachodzie, osiągający najwyższą kulminację 982 m n.p.m. na szczycie Beerenberg i leżący na wschodzie, nieco niższy Las Frankoński, z najwyższym szczytem Döbraberger (795 m n.p.m.). Środkowa część Turyngii obejmuje rozległy zapadliskowy Basen Turyński, przez który przepływa Solawa (Saale), główna rzeka tej krainy, będąca lewym dopływem Łaby. Od północy zamyka go granitowy masyw Harzu, którego główne części leżą w Dolnej Saksonii i Saksonii-Anhalcie.

Duża różnorodność rzeźby terenu, klimatu i budowy geologicznej zdecydowały o niezwykle bogactwie flory Turyngii, liczącej samych tylko roślin naczyniowych i paprotników ponad 2000 gatunków. Od najdawniejszych czasów przykładały one uwagę zielarzy, potem zielnikarzy, a w końcu botaników we współczesnym rozumieniu tej profesji. Jak w żadnej innej części Niemiec czy Europy, w Turyngii działało bardzo wielu botaników, którzy przeszli do historii nauki o roślinach. Najstarsza wzmianka o roślinach znalezionych w Turyngii pochodzi z połowy XIV wieku i była dziełem Konrada von Megenberga (1309–1374), średniowiecznego uczonego kanonika z Ratzybony, który w swoim *Buch der Natur*, pierwszym w języku niemieckim tekście przyrodniczym wymienia ziola znalezione w Erfurcie. Pojawił się on po raz pierwszy w 1350 roku w Ratzybony w formie rękopisu, który pierwotnie był wielokrotnie ręcznie przepisywany i cieszył się dużą popularnością, zwłaszcza w południowych Niemczech. Do dzisiaj zachowało się 110 egzemplarzy tego manuskryptu, z których część była ilustrowana. Po upowszechnieniu druku do 1499 roku ukazało się 7 wydań tego dzieła, ilustrowanych drzeworytami.

Początki florystyki w Europie Środkowej przypadają na pierwszą połowę XVI stulecia i były związane z działalnością pierwszych niemieckich zielnikarzy: O. Brunfelsa (1488–1534), H. Bocka Tragusa (1498–1554) i L. Fuchsa (1501–1566), których współczesna nauka określa mianem „ojców botaniki”. Ich dziełem były tzw. herbarze, dzieła zawierające ryciny i komentarze dotyczące roślin, które zapoczątkowały przekształcanie scholastycznego średniowiecznego zielarstwa, opartego o ludową tradycję, we współczesną naukę o roślinach, czyli botanikę, opartą na obserwacjach i opisach z natury. W Turyngii, a zwłaszcza w okolicach Jeny, działał w tym czasie Valerius Cordus (1515–1544), który opisał wiele nowych gatunków roślin oraz objaśnił powstanie węgla kamiennego z drzew. Zostawił on po sobie szereg manuskryptów, które zostały wydane po jego śmierci, m.in. przez C. Gesnera. To przełomowe w dziejach botaniki stulecie zakończył w Turyngii J. Thal (1542–1583) słynnym dziełem *Sylva Hercynia*, zawierającym opisy roślin naczyniowych z Harzu, okolic Erfurtu i Lasu Turyńskiego, w tym po raz pierwszy takich gatunków, jak: *Andromeda polifolia* L., *Biscutella laevigata* L., *Carex humilis* L., *Gypsophila fastigiata* L. i *Minuartia verna* (L.) Hiern.

W dwóch następnych stuleciach, do czasu rewolucji linneuszowskiej w nazewnictwie roślin, w badania botaniczne w Turyngii byli zaangażowani wielcy ówcześni badacze roślin, którzy pisali wczesną historię europejskiej botaniki, m.in. J. Camerarius (1534–1598), C. Bauhin (1560–1624), L. Jungermann (1572–1653), J. Ch. Olearius (1668–1747), H. B. Rupp (1688–1719), J. Ch. Buxbaum (1693–1730), J. H. Kniphof (1704–1763) i A. von Haller (1708–1777). Ich nazwiska zostały unieśmiertelnione w nazwach rodzajowych roślin, takich jak: *Cameraria* Fabricius, *Bauhinia* L., *Jungermannia* L., *Olearia* Moench, *Ruppia* L., *Buxbaumia* Hedw., *Kniphofia* Moench i *Halleria* L. Począwszy od połowy XVIII stulecia w Europie następuje żywiołowy rozwój nauk przyrodniczych. Pasja poznawcza pchała coraz większe zastępy botaników w teren, gdzie poznawali i opisywali dalsze nowe gatunki różnych grup roślin, grzybów i glonów. Efektem ich działalności byli rozmaite Flory lokalne czy krajowe oraz coraz częstsze opracowania systematyczne. Ten trend nie ominął również Turyngii, w której prowadzili działalność naukową liczni botanicy, z których kilku zyskało szeroką renomę w całych Niemczech i poza ich granicami. Trudno tu wymienić wszystkich, ale warto wspomnieć nazwiska A. J. G. K. Batscha (1761–1802), autora trzytomowego *Elenchus fungorum* wydanego w latach 1783–1789 i kilku podręczników botaniki, J. J. Bernhardiego (1774–1850), lekarza i nauczyciela akademickiego w Erfurcie, autora szeregu podręczników botaniki, J. F. C. Grimma (1737–1821), autora flory okolic Eisenach, który jest eponimem znanego rodzaju naskalnych mchów *Grimmia* Hedw. czy Ch. A. G. Garckego (1819–1904), autora doskonale znanej i popularnej Flory północnych i środkowych Niemiec wydanej po raz pierwszy w 1849 roku, która do 1875 roku doczekała się 12 wydań, a ostatnie, 23 wydanie ukazało się w 1972 roku, oczywiście znacznie zmodyfikowane i uaktualnione przez nowych wydawców. Bardzo mocno z Turyngią związany był H. C. Haussknecht (1838–1903), badacz flory Bałkanów i Orientu, a przede wszystkim twórca ogromnego zielnika w Jenie. W Turyngii działał także J. F. Ehrhart (1742–1795), znakomity znawca roślin zarodnikowych i nasiennych, które opisywał w słynnych *Beiträge zur Naturkunde*, wydawanych w latach 1787–1792 w Hanowerze i Osnabrücku.

Turyngię szczególnie upodobali sobie badacze mszaków. Długą ich listę otwiera sam S. E. Bridel-Brideri (1761–1828), wychowawca dzieci książęcych w Gocie i autor fundamentalnych dzieł poświęconych mchom, ze słynną *Bryologia universa* na czele, wydaną w latach 1826–1827 i zawierającą opisy wszystkich znanych wówczas gatunków tych roślin. Za nim plasują się tacy wybitni znawcy mszaków, jak: G. E. L. Hampe (1795–1880), A. Geheeb (1842–1909), J. Röhl (1846–1928), L. Loeske (1865–1935), A. J. Bornmüller (1868–1949), Th. C. J. Herzog (1880–1961), H. Reimers (1893–1961), F. A. H. Koppe (1896–1981), a z młodszych, R. Düll (1931–2014), R. Grolle (1935–2004), R. Marstaller (1939–2017) i wielu innych. Turyńskimi briologami są także L. Meinunger (1936–2018) i W. Schröder (1934–2018), autorzy wydanego w 2007 roku monumentalnego trzytomowego atlasu rozmieszczenia mszaków w Niemczech¹. Miejsca by nie starczyło na wymienianie wszystkich wybitnych turyńskich botaników innych specjalności, więc wystarczy tylko wspomnieć tak znane nazwiska, jak: K. P. J. Sprengel (1766–1833), H. A. Schrader (1767–1836), F. S. Voigt (1781–1850), D. F. L. Schlechtendal (1794–1866), M. J. Schleiden (1804–1881), F. T. Kützing (1807–1893), E. A. Sagorski (1847–1929), C. G. O. Drude (1852–1933), W. W. H. P. Rothmaler (1908–1962), H. H. H. Meusel (1909–1997), K. Mägdefrau (1907–1999), K. H. Walther (1910–2003) czy H. Passarge (1925–2005), aby uświadomić sobie jak wiele niemiecka i światowa botanika zawdzięcza Turyngii.

Po tych uwagach wstępnych nikogo chyba nie trzeba będzie zachęcać do sięgnięcia po niniejszy opasły leksykon, zawierający biogramy 584 botaników związanych z Turyngią. Swoistą ciekawostką jest fakt, który na pewno zmartwiłby feministki, że botanika w Turyngii była domeną mężczyzn. W całym słowniku można doliczyć się zaledwie 31 botaniczek, z których połowa urodziła się w latach 1960. i później, a 10 w okresie międzywojennym i w czasie wojny. Zresztą zdecydowana większość z nich legitymuje się niewielkim dorobkiem. Praca nad tym unikatowym dziełem trwała około 30 lat, w ciągu których autorzy sprawdzili ogromną masę różnych źródeł, starając się przedstawić pełną informację o życiu i działalności każdej postaci. Ponadto konsultowali się z wielką liczbą różnych informatorów, których pełny wykaz zajmuje prawie 6 stron druku. Biogramy zawierają standardowe, aczkolwiek

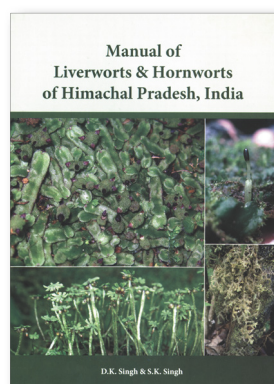
¹ Patrz recenzja R. Ochyry, *Wszelchświat* 109(10–12): 329–330 (2008).

bardzo dokładne i szczegółowe dane. Są tu więc podane daty i miejsca urodzin i śmierci, zawód, dziedzina, którą się zajmowali, obszar badań, opis działalności naukowej oraz zestawienie najważniejszych publikacji. Dla 287 botaników zamieszczone są portrety, często faksymile podpisu, wzory pisma ręcznego, reprodukcje etykiet zielnikowych, listów, notatek i czasem arkuszy zielnikowych, standardowy skrót nazwiska przyjęty w danych bibliograficznych nazw nowych taksonów lub nowych kombinacji, informacje o nagrodach i odznaczeniach oraz pełny wykaz źródeł. Szczególnie ważne są informacje dotyczące miejsc przechowywania zielników oraz o członkostwach towarzystw i organizacji naukowych. Całość zamyka wykaz cytowanej literatury, obejmujący ponad 5 tys. pozycji i zajmujący ponad jedną czwartą objętości całego leksykonu. Jest to bezcenne źródło danych bibliograficznych do nieraz niezwykle rzadkich i trudno dostępnych pozycji rozproszonych w rozmaitych, czasami lokalnych czasopismach czy mało znanych książkach.

Niniejszy leksykon jest opracowaniem ponadczasowym. Przywraca on pamięć o dawnych, nieraz zapomnianych już badaczach, którzy kładli podwaliny pod rozwój nauk przyrodniczych. Bez ich osiągnięć nie byłoby obecnego postępu w naukach biologicznych, o czym często, zwłaszcza u nas, zapominają zarówno decydenci, jak i badacze zachylający się nowoczesnymi technikami i w wielu przypadkach patrzących z pogardą na stare, zakurzone księgi, pisane niezrozumiałą dla nich łaciną oraz drwiący z badań florystycznych czy systematycznych. Polska może nie ma tak długich i wielkich tradycji badań botanicznych, jak sąsiednie Niemcy czy chociażby Czechi, ale nie ma się też czego wstydzić, mając dodatkowo na względzie naszą skomplikowaną historię. Na pewno bardzo przydałby się podobny słownik botaników polskich, a czas ku temu najwyższy, bo powoli zaczyna odchodzić pokolenie pamiętające czasy i ludzi prowadzących badania na poziomie nie odbiegającym od takich samych badań w innych krajach europejskich. – RYSZARD OCHYRA, *ul. Fryderyka Zolla 39, 30-898 Kraków, Polska.*

DOI: <https://doi.org/10.35535/ffgp-2019-00022>

D. K. SINGH & S. K. SINGH. 2015. **Manual of liverworts and hornworts of Himachal Pradesh, India.** vii + 205 str., 42 ryciny w tym kolorowe fotografie. Twarda oprawa z obwolutą, format 23,8 × 16,8 cm. Bishen Singh Mahendra Pal Singh, Dehra Dun, India. Cena: 45 €. ISBN 978-81-211-0911-6.

Leżący w północno-zachodniej części Indii Himaćal Pradeś jest górzystym, średniej wielkości stanem, o powierzchni tylko nieznacznie większej od Chorwacji. Na wschodzie sąsiaduje on z Tybetem, na północy i północnym zachodzie z Kaszmirem i Dżammu, na południowym zachodzie z Pendżabem, na południu ze stanami Haryana i Uttar Pradeś, a na południowym wschodzie ze stanem Uttarakhand. Jest on w całości położony w Zachodnich Himalajach, a większą część jego powierzchni zajmują pogórza pasma górskiego Dhauladhar, będącego częścią Małych Himalajów, które osiąga najwyższą w tym stanie wysokość 6816 m n.p.m. Prawie dwie trzecie powierzchni Himaćal Pradeś pokrywają wilgotne lasy tropikalne z udziałem palm, figowców i bambusów na stokach południowych, przechodzące w lasy mieszane i iglaste w wyższych piętrach roślinnych oraz subalpejskie zarośla z różanecznikami. Powyżej górnej granicy lasów duże powierzchnie zajmują alpejskie łąki, a na stokach północnych rozciągają się rozległe stopy i pastwiska górskie. Na obszarze Himaćal Pradeś znajdują się 3 parki narodowe, 3 rezerваты przyrody oraz 30 ostoi dzikiej przyrody. Podobnie jak w całych Himalajach, leżących na granicy dwóch państw roślinnych: Palaeotropis i Holarctis, szata roślinna tego stanu odznacza się wielkim zróżnicowaniem, a jego flora należy do jednej z najbogatszych w Azji. Omawiana książka jest pierwszym nowoczesnym opracowaniem flory wątrobowców i glikwików stanu Himaćal Pradeś.

Podobnie jak w całych Himalajach, leżących na granicy dwóch państw roślinnych: Palaeotropis i Holarctis, szata roślinna tego stanu odznacza się wielkim zróżnicowaniem, a jego flora należy do jednej z najbogatszych w Azji. Omawiana książka jest pierwszym nowoczesnym opracowaniem flory wątrobowców i glikwików stanu Himaćal Pradeś.